

مقایسه تطبیقی نقوش گیاهی تزئینی دوره اسلامی

در مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان

دکتر نسیم صدقیان حکاک*

نسیم فیاض آزاد**

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد تحت عنوان چگونگی کاربرد نقوش تزئینی دوره اسلامی در گرافیک محیطی (یزد- اصفهان) به طور موردی مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان می باشد در دانشگاه هنر و معماری پارس به انجام رسیده است.

چکیده

جامع کبیر عباسی یا مسجد شاه که امروزه به نام مسجد امام از آن یاد می‌شود یکی از مساجد زیبای ایران است و مهمترین مسجد دوره صفویه می باشد که شیوه معماری آن اصفهانی و ایرانی است. در تزئین این مسجد از کاشی معرق و کاشی هفت رنگ بهره گرفته اند. گنبد رفیع با نقوش اسلیمی‌های زیبا، سر در ورودی نیم دایره بزرگ و به کارگیری تقریباً نیم میلیون کاشی در ساخت آن از ویژگیهای این مسجد است. بجز مناره‌ها که برای تزئین آن از نقوش هندسی در آن استفاده شده است الباقی مسجد با نقوش گیاهی و اسلیمی مزین شده است. مسجد جامع یزد یکی از مساجد است که دارای سر در رفیع مناره‌های بلند و کاشی کاری بسیار زیبا با گنبدی باشکوه می باشد. به کارگیری نقوش زیبای تلفیقی هندسی با نقوش اسلیمی در تزئینات کاشی کاری مسجد حائز اهمیت است. هدف از این مقاله، مطالعه نقوش گیاهی و مقایسه این نقوش در مسجد

znhakkak@gmail.com

Nasimf8432@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۰۱

*مدرس دانشگاه فنی شریعتی (نویسنده مسئول)،

**کارشناسی ارشد ارتباط تصویری،

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۲۰

امام اصفهان و مسجد جامع یزد است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و از طریق مطالعات کتابخانه ایی انجام شده است. طبق این تحقیق نقوش گیاهی موجود در مساجد ذکر شده در قسمتهای اصلی بناها یعنی گنبد و سقف مساجد و ایوان اصلی و محراب و دیوارهای داخلی بررسی گردید. از آنجایی که تزیین به اندازه خود معماری بنا حائز اهمیت است به بررسی انواع نقوش تزیینی شامل نقوش انسانی و حیوانی، نقوش هندسی و نقوش کتیبه ایی و خصوصاً نقوش گیاهی که سابقه دیرینه حتی قبل از اسلام در ایران دارد، پرداخته شد. از مصالح عمده مورد استفاده در تزیینات مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان، کاشی می باشد از آن جهت در این مبحث اقسام کاشی ها نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه های کلیدی: مسجد امام اصفهان - نقوش گیاهی - مسجد جامع یزد-تزیینات

مقدمه

بناهای مذهبی همواره مورد احترام و توجه ملل و اقوام مختلف در طول تاریخ بوده است. در تاریخ اسلام، مسجد در راس توجه مردم و هنرمندان معتقد دینی قرار داشته است. تزیین به نمای ساختمان مسجد روح و جان می بخشد. و یکی از ارکان تزیین مساجد استفاده از نقوش گیاهی و هندسی و کتیبه ایی می باشد که علاوه بر جنبه زیبایی و تاثیر روانی بر عبادت کننده باعث حس وحدانیت در فضای مسجد است. تاریخچه نقوش گیاهی در ایران به دوره قبل از اسلام بر می گردد این نقوش در دوره اسلامی پرورش یافت و به اوج زیبایی خود رسید. تزیین حواشی مسجد با گردش مارپیچی خطوطی است که با گل و برگ و غنچه زینت یافته اند. این گردش پر پیچ و خم خطوط که گلهای متنوع و برگهای و غنچه ها را در بر می گیرد و هم آهنگی و نظم را در میان اجزا یک مجموعه برقرار می سازد و زمینه و اساس طرحهای گیاهی است. گردش طرحهای گیاهی در حقیقت یکی از اساسی ترین تزیینات هنر ایرانی است. نقوش گیاهی یاد آور بهشت و زیبایی و نمایش دهنده وحدت است. نقوش گیاهی شامل نقوش گیاهی اسلیمی و ختایی می باشند. در دوران اسلامی به دلیل ممنوعیت تصویر انسانی و حیوانی، هنرمندان مسلمان به ترسیم نقوش گیاهی و هندسی روی آوردند. این هنر ریشه در تمدن ایرانی دارد و در این دوره این رشد فراوانی می

کند. پایه و اساس نقوش گیاهی اسلیمی و ختایی دایره است که طبق قوانین هندسی و ریاضی گونه ترسیم می گردد. شامل نقوش هندسی نیز از دیرباز مورد توجه ایرانیان بوده است که به صورت مربع، مستطیل و مثلث و گاهی هشت ضلعی منظم و دایره نقش می بسته پس از ورود اسلام تزئینات بر چند ضلعیها، شبکه های ستاره ای سه گوشه ای و مثلثها و لوزیها و ترکیب انواع ستاره های دوازده پر و شانزده پرو... را شامل می شود. گریز از طبیعت میل به انتزاع طبق ضوابط منطقی و ریاضی گونه و از روش تکرار شبکه گسترده و به ترکیبات پیچیده و متنوع ظاهر شد. مسجد امام (شاه) شاهکار معماری و کاشیکاری اسلامی به سبک اصفهانی به عنوان یکی از آثار ملی ایران در قرن ۱۱ در دوران صفوی می باشد و مسجد جامع یزد به عنوان شاخص ترین بنای قرن ۸ شاهکاری از سبک آذری و مکتب یزد در دوره تیموری خصوصیات معماری محلی را با هم دارد. که در این مبحث به بررسی نقوش تزئینی این دو مسجد می پردازد. اساس طراحی بر پایه معماری در فرهنگ اسلامی بوده است و در واقع فرم معماری است که فرم تزئینی بر روی آن کار شد. ما در اینجا سعی می کنیم کمتر به فرم های معماری بپردازیم چون در حوصله این نوشتار نیست ولی لاجرم باید برای طراحی فرم های تزئینی به فرم های معماری نیز اشاره کرد.

تزئین در معماری

تزئین به نمای ساختمان مسجد روح می بخشد. و یکی از ارکان تزئین مساجد استفاده از نقوش می باشد که علاوه بر جنبه زیبایی و تاثیر روانی بر عبادت کننده باعث حس وحدانیت در فضای مسجد است. ذاتی بودن جنبه تمثیلی نقش و نگار ایرانی چون با ممنوعیت نمایش صور انسانی و دیگر نقوش طبیعی برخورد نمود، به تزئین ایرانی چنان حالت جدی و شدتی بخشیده است، که در فرهنگ غرب نامانوس می نماید.. هدف از طرحهای تزئینی که بناها را، بویژه مساجد را زینت می بخشد، خیلی بیشتر از زیباتر کردن آثار است، می توان گفت که این نوع تزئین از طریق سمبلهای سنتی و تصویری، همه و همه تاییدی است بر معنای متعالی، شکوه و زیبایی معماری ایرانی به ویژه در دوران اسلامی، به تزئین و آرایش آن بستگی دارد (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۶۰).

کاشیکاری

آجر و سفال لعاب دار که با شیوه‌های متنوع بخش بزرگی از تزئینات بناها را تشکیل می‌دهد. قطعات سفالی که با لعاب پوشش داده شده اند، و با کنار هم چیده شدن می‌توانند سطوح مورد نظر را پر کنند (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۷۰). از آنجایی که بیشتر تزئینات مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان کاشی می‌باشد به مقایسه نقوش کاشی پرداخت می‌شود.

اقسام کاشی

- ۱- کاشی یکرنگ: یا اینکه رنگ‌های مختلف برای ایجاد نقش روی آجر استعمال می‌شود، ولی هر کاشی، منفردا یک رنگ معین دارد.
  - ۲- کاشی موزاییک: کاشی‌های رنگارنگ را به قطعات کوچک می‌برند و آنها را طبق نقشه، پهلوی یکدیگر می‌گذارند.
  - ۳- کاشی هفت رنگ: روی کاشی ساده نقوشی به رنگ‌های مختلف، نقاشی می‌نمایند و روی آن لعاب می‌دهند (تاج بخش، ۱۳۷۸: ۱۳۰).
  - ۴- کاشی معرق: از نمونه‌های بارز و برجسته کاشی معرق می‌توان به پوشش بیرونی گنبد مسجد امام اصفهان اشاره کرد. این معرق کاریها با دقت و مهارت بی نظیر طراحی و اجرا شده‌اند
  - ۵- کاشی معقلی: از تلفیق کاشیهای الوان و آجر با یکدیگر به صورت قطعات کوچک مربع در شکلهای هندسی کاشی معقلی حاصل می‌شود (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۳۸-۳۷).
  - ۶- کاشی زرین فام: شیوه لعاب روی نقش است که در آن رنگیزه در یک آتش گیری ثانویه، در دمای اولیه، روی سطح لعاب محکم و حرارت دیده‌ای به کار گرفته می‌شود (واستون، ۱۳۸۲: ۲۵).
- بیش از نود درصد کاشیکاری مسجد امام اصفهان از کاشی هفت رنگ و الباقی کاشی معرق ساخته شده است. کاشیکاری مسجد جامع یزد نیز معرق می‌باشد.

تقسیم‌بندی نقوش تزئینی

این نقش مایه‌ها (موتیفها) که به واسطه شکل طبیعی شان چهار مضمون انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی و کتیبه‌ای را نشان می‌دهند عموماً از مفهومی اساطیری برخوردار بوده، ترکیبی خیالی را به نمایش می‌گذارند.

نقوش انسانی و حیوانی

با توجه به ورود اسلام و ممنوعیت شمایل‌نگاری نقوش انسانی از صحنه علنی جامعه پوشانده شد و به درون کاخ‌ها و خانه‌ها و به صورت غیر علنی ادامه یافت. «در هنرهای غیرمذهبی بارها از مضامین پیکره‌ای استفاده شده است اغلب شاهزادگان و یا ملازمان آنها و صحنه‌هایی از زندگی درباری اصولاً به دوره سلجوقی نسبت داده شده است» (آزند، ۱۳۹۱، ۴۰۰).

نقوش گیاهی

اسلیمی یا اربسک نوعی روش تزئینی سطح یا زمینه در هنر کاربردی، هنر دستی و نقاشی است که در آن از شکل به هم بافته‌ی غنچه، گل، شاخ و برگ گیاهانی در کتب اسلامی به نام گیاهان بهشتی استفاده می‌گردد. نقوش گل و بوته‌ای که در آن بیشتر از برگ مو، آلاله آبی، گل سرخ یا گل نار الهام گرفته شده است، به نقوش ختایی معروفند. (خلیلیان، ۱۳۸۹: ۵۰). ختایی از جمله نقوشهای اساسی هنرهای تزئینی ایران است که از ترکیب گل و غنچه و برگ پدید می‌آید طرحهای ختایی هم مانند اسلیمی‌ها به تناسب فضا و طرحهای هندسی روی سطح اثر هنری می‌چرخند و هنرمند برای پرکردن نقش یک قطعه قالی یا کاشی ناگزیر است از این طرح‌ها بهره‌گیرد زیرا این طرح‌ها در واقع وسایلی برای ایجاد نظم و وحدت میان اجزا اثر هنری هنرمند هستند. (ناکستانی، ۱۳۹۲: ۲۷).

نقوش هندسی

«تمایل هنرمندان مسلمان به استفاده از نقوش هندسی، همان‌گریز از طبیعت و میل به انتزاع هندسی است که از تحریم شمایل‌نگاری در اسلام ناشی شده است. در هم آمیختن نقش و زمینه در این

طرح‌ها بازتاب جهان بینی خاص اسلامی است که قدرت را مختص خداوند متعال می‌شمارد اما برخی محققین، این نقوش را صرفاً تزینی دانسته‌اند که تماماً بر قواعد هندسی مبتنی بوده و فاقد مفاهیم عرفانی و عاری از معانی ذهنی است. بهره‌گیری از طرح‌های هندسی مختص به هنر اسلامی نیست و قبل از آن هم به طور گسترده در آثار هنری دیده شده، ولی در هنر اسلامی است که این شکل‌ها از لحاظ ترکیب، تنوع و خلاقیت به ظرافت و کمال بی‌نظیری می‌رسد. این نقوش پیچیده و زیبا ساختار ساده‌ای دارند و از تکرار واحدهای دایره، مربع و مثلث به دست می‌آیند که با استفاده از پرگار و خط‌کش و دانستن نحوه ترسیم و از تکرار و تقسیمات بعدی و یا افزودن خطوط مستقیم و منحنی، طرح‌های نامحدودی را به وجود می‌آورند. این طرح‌های هندسی که به نام گره چینی معروف بوده، ملحم از خورشید، گل و اشکل طبیعی است» (مقبلی، میرفخرایی، ۱۳۹۳، ۱۳).

نقوش کتیبه‌نگاری

کتیبه‌نگاری اصولاً در همه قسمت‌های ابنیه به چشم می‌خورد. و با شگردهای مختلف ظاهر شده یعنی در سبک‌هایی که با سبک‌های خطاطی موجود در رسانه‌های دیگر همخوانی دارد. دو جنبه از خطاطی مستقیماً با معماری تزینی همگونی و مناسبت داشت. در هنرهای غیرمذهبی بارها از مضامین پیکره‌ای استفاده شده است اغلب شاهزادگان و یا ملازمان آنها و صحنه‌هایی از زندگی درباری اصولاً به دوره سلجوقی نسبت داده شده است (آژند، ۱۳۹۱: ۴۰۱).

مسجد امام اصفهان

«جامع کبیر عباسی یا مسجد شاه که امروزه به نام مسجد امام از آن یاد می‌شود یکی از زیباترین و به یقین مهمترین مسجدی است که از روزگار صفوی بر جای مانده است. گفتنی است که این مسجد پس از مسجد شیخ لطف الله ساخته شده است. به نوشته‌ی خاتون آبادی در کتاب وقایع الاعوام و النسین بنای مسجد عباسی در سمت جنوبی میدان از سال ۱۰۱۹ هجری آغاز شد و طی شش سال مداوم یعنی در سال ۱۰۲۵ بخش‌های اصلی آن تمام شد، گرچه تکمیل بنا در روزگار

عباسی اول و جانشینان او، سالها (حدود ۲۶ سال) به دراز کشید. معمار اصلی مسجد استاد اکبر اصفهانی بود که نام وی در کتیبه‌های مسجد بر جای مانده. گفته می‌شود از نظرات شیخ بهایی نیز در معماری مسجد استفاده شده است» (جعفریان، ۱۳۷۷: ۲۲۶). «مسجد شاه به منظور تاکید بر نقش شهر اصفهان به عنوان مرکز مذهبی امپراتوری ساخته شد. گنبد بسیار بزرگ و چهار ایوان با کاشی‌های لعابدار سبز و آبی پوشیده شده اند، در حالیکه موتیف‌های هندسی و گیاهی و رنگ چین‌های اطراف به شکل خطاطی به رنگ طلا و سفید هستند» (گرابر و دیگران ۱۳۸۹، ۴۵۹).

تصویر ۱- نمای کلی مسجد امام اصفهان (مجرد تا کستانی، ۱۳۹۲: ۲۷۹)

مشخصات بنا

«میان محور سر در که رو به میدان نقش جهان ساخته شده و محور مسجد که رو به قبله هست زاویه‌ای پدید آمده که معمار آنرا با بهترین گونه پاسخ داده است. معماری ایوان شمالی مسجد در پشت هشتی را بگونه‌ای چرخانده که از هشتی می‌توان میانسرای مسجد را دید ولی نمی‌توان یک راست به آن وارد شد. بلکه باید از دالان گرداگرد ایوان به میانسرا رسید و در پشت دالان دازتر، آبریز گاهها و وضوخانه جای دارد. در قسمت چپ هشتی، یک آرایش پنج کاشت گنبددار و حیاط گنبددار دیگری شامل چند مستراح وجود داشت. میانسرای مسجد تناسبات شش پهلویی منتظم دارد. در دو گوشه جنوبی آن، دو مدرسه است که تا پیش از این حجره‌ای نداشت. بعدها

برای یکی از آنها حجره هایی ساخته شد. چشمه های شبستان جنوبی مسجد، پوشش کلمبو^۱ دارد که کمترین بلندا را دارد. همه دیوارهای شبستان با کاشی هفت رنگ آمود^۲ شده است» (پیرنیا، ۱۳۸۷، ۲۹۱) «در مسجد امام مناره های جفتی هم در قسمت ورودی و هم ایوان برافراشته بود. سردر ورودی، نیم دایره ای بزرگ و مرمرین است که با کاشی پوشانده است. نمازگزاران در داخل مسجد و در پای ستون، حوضچه ی سنگی بزرگ پر آبی نصب کرده بودند» (استین پی، ۱۳۸۸، ۱۵۳).

مسجد جامع یزد

«آتشکده ساسانیان یک از ساختمان مسجد جامع یزد است که ساخت آن در سال ۱۳۲۴ آغاز شد و حدود چهل سال توسعه آن ادامه یافت. این بنا یکی از ابتکارات درخشان ساسانیان می باشد. ایوان و شبستان با میله های عمودی مشخص شده اند و مناره های درگاه آن بلندترین مناره ها در ایران می باشد. ساختمان آن چهار ایوانه بزرگی است» (پوپ، ۱۳۸۸، ۱۲۱). «بنای مسجد جامع کبیر یزد طی قرون متمادی بر بقایا و یا در کنار بناهای متنوعی بنا گردیده است که در متون تاریخی تحت عنوان مسجد جمعه شهرستان، مسجد جامع عقیق، مسجد جمعه قدیم درده مسجد جامع نو و بناهای الحاقی آن به اسامی گوناگون یاد شده است. در قرن پنجم هجری امیر علاء الدوله کالنجار اولین امیر کاکویی پس از ورود به یزد به تعمیر و نوسازی مسجدی جمعه شهرستان می پردازد که در قرون قبلی برپا بوده و قبله سه درجه نسبت به قبله اصلی به سمت شرق انحراف داشته است. همسرش ارسلان خاتون مناری در کنار مسجد اولیه بنا می کنند که تا قرن نهم برپا بود. فرزندان ایشان علاء الدوله گرشاسب (۵۱۳-۴۸۸ هجری) مسجد دیگری با طرح تک ایوانی گنبد دارد در جوار مسجد عقیق و در سمت غربی آن بنیان نهاد. پایه های مسجد جامع نو در سال های ۷۲۴ یا ۷۲۸ هجری قمری در پشت قبله مسجد جامع قدیم توسط سید رکن الدین محمد بن قوام الدین بن نظام حسینی یزدی قاضی گذارده شده» (خادم زاده، ۱۳۸۴، ۱۳۸۴). «در زمان شاهرخ در دوره دوم این شیوه، سر در بلند مسجد ساخته شد (یکی از بلندترین سردرهاست که نسبت به ۳ دارد. برای جلوگیری

^۱ نوعی طاق شبیه گنبد (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۷۷).

^۲ طرح، تزیینات الحاقی ساختمان است (فلاح فر، ۱۳۷۹: ۱۹).

از رانش تاق آن دومناره به آن افزوده شد.) (در شیوه اصفهانی که در مباحث جلوتر درباره این شیوه توضیح داده می شود.) دو ناره به سر در افزوده شد و در زمان قاجاریان یک شبستان زمستانی در غرب میانسرا ساخته شد» (پیرنیا، ۲۳۳، ۱۳۸۷) «در این دوره تخریب و نوسازی وسیعی در مجموعه ی مسجد رخ داد. این اقدامات در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار رخ داد و عملیات ساختمانی وی از سال ۱۲۳۶ آغاز شد و در سال ۱۲۴۰ به پایان رسید» (خادم زاده، ۱۳۸۴: ۸۶) «آخرین مرمتها مسجد مربوط به اقداماتی در سال ۱۳۲۴ شمسی توسط حامیان مسجد جامع کبیر شروع شد و محرک واقعی این اقدامات حاج سید علی محمد وزیری از روحانیون شهر یزد بود» (حسینی، ۱۳۹۲: ۳۵).

تصویر ۲- کلی مسجد جامع یزد: (ماخذ: سایت همشهری onlin، ۱۳۹۱: کدمطلب ۱۹۷۷۰۶)

تصویر ۳- نمایی از صحن مسجد یزد (خادم زاده، ۱۳۸۴: ۹۰)

مشخصات بنا

«این بنا مشتمل بر یک ایوان رفیع و گنبد خانه و دو شبستان تابستانه در طرفین آن، دو گرمخانه در ضلع شرقی و غربی و یک صحن بزرگ مستطیل شکل و دو پایاب است. مسجد دارای شش ورودی است که در اضلاع مختلف بنا واقع شده اند. ورودی اصلی که در ضلع شرقی مسجد واقع شده دارای سر در رفیع و نیز کتیبه‌های کاشی معرق است و دو مناره نیز بر آن استوار شده، این سر در زیبا در زمان شاهرخ تیموری به بنا اضافه شده. ورودی مذکور به یک هشتی یا کریاس با سقف گنبدی گشوده می‌شود. صحن وسیع مسجد مستطیل شکل و به ابعاد ۲۰*۵۳ متر است. دو گرمخانه مسجد در ضلع شرقی و غربی صحن قرار دارند. دو مناره مسجد که ارتفاع تقریبی آنها از کف تا نوک آن ۵۲ متر است دارای قطری در حدود ۸ متر بوده. یکی از مناره‌ها دارای پلکان دو طرفه است» (خادم زاده، ۹۱، ۱۳۸۴-۸۸).

نقوش تزیینی مسجد امام اصفهان

«در زمان حکومت شاه عباس، کلیه ابنیه‌های مذهبی که پوششی از تزیینات کاشی نداشت با کاشی‌های زیبا بوسیله هنرمندان تزیین گردید. در این دوره، مسجد شاه (امام) از کاشی‌های معرق پوشیده شد و پوشش داخلی نیز با کاشی‌های منقوش، مزین گردید» (تاجبخش، ۱۳۰، ۱۳۷۸).

«نوآوری مهم اما نامناسبی در صرفه جویی وقت رخ داد که همانا ابداع کاشی هفت رنگ بود. کاشی‌های تیموری به اوایل صفوی کاشی کاری موزاییک واقعی بود. هر قطعه فقط یک رنگ داشت و دقیقاً طوری تراشیده می‌شد که فضای منظور را پر کند. کاشی هفت رنگ قاعدتاً مربع بود و مرکب از چند رنگ گوناگون که یکبار به کوره می‌رفت و بسیار سریعتر و بسی ارزانتر از معرق کاری تولید می‌شد و به سرعت پهنه دیواری را با رنگ می‌پوشاند. اما برق معرق را نداشت. در سر در مسجد امام هر دو نوع کاشی کاری را می‌توان دید» (ویلفرد، ۷۷، ۱۳۸۴).

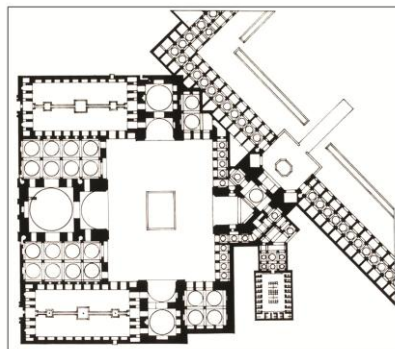
«تزیینات این مسجد جلوه گاه کاشیهای رنگارنگ و کتیبه‌های ثلث است و تقریباً تمام فضای داخلی و خارجی این بنا با کاشیهای هفت رنگ پوشیده است. از میان رنگهای به کار رفته آبی لاجوردی، سفید، زرد بیشتر از همه نمایان است. طرحها و نقوشی که در این مسجد به کار رفته

اغلب همان نقوش اسلیمی و ختایی است. منتها این نقوش با ظرافت بیشتر در اندازه‌های بزرگ و با طراحی‌های قوی ترسیم شده است. نقوش هندسی در این مسجد جز در مناره‌های جای دیگری استفاده نشده است. کتیبه‌های بسیار زیبا این مسجد به خط هنرمندانی چون عبدالباقی تبریزی، محمد صالح اصفهانی، محمد رضا امامی، محمد غنی، محمد باقر شریف شیرازی است» (مکی نژاد، ۳۷، ۱۳۸۸).

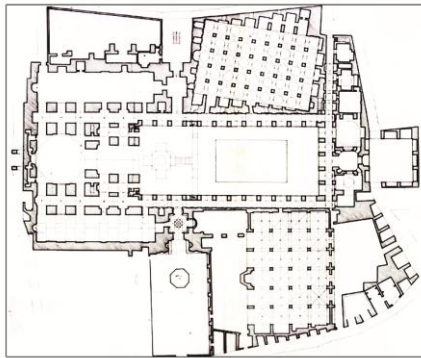
نقوش تزئینی مسجد جامع یزد

کاشی از مصالح عمده مورد استفاده در تزئینات مسجد جامع یزد است. استفاده از کاشی برای تزئین و همچنین استحکام بخشیدن به بناها از دوره سلجوقی آغاز شد و در طی قرون متمادی بویژه در عهد تیموری و صفوی به اوج رسید. کاشی نقش عمده‌ای در تزئین بناهای دوره اسلامی داشت و با شیوه‌های متفاوت توسط هنرمندان کاشیکاری به کار می‌رفت. استفاده از کاشیهای یکرنگ، کاشی هفت رنگ، کاشی معرق، و تلفیق آجر و کاشی در دوره‌های سلجوقی، ایلخانی، تیموری، و صفوی در تزئین بنا مرسوم بوده و تا عصر حاضر ادامه یافته است. تزئین بخشهای گوناگون بنا از پوشش گنبد و ناره گرفته تا سطح داخلی بنا و زیر گنبد و دیوارها و محراب با کاشیهای مختلف بویژه کاشی معرق، کار شده است.

نمای کلی دو مسجد

تصویر ۴- پلان مسجد جامع یزد (خادم زاده، ۱۳۸۴: ۸۶)

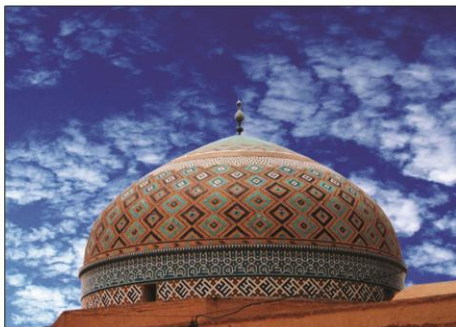

توضیح ۵- پلان مسجد امام اصفهان (بلانت، ۱۳۸۴: ۷۸)

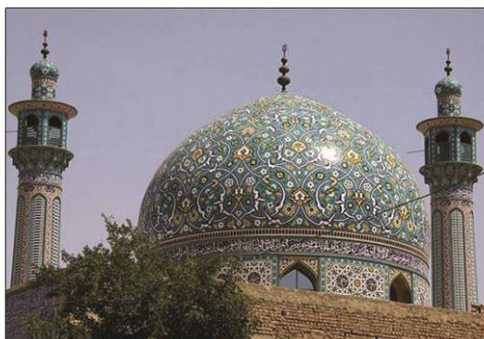
۱- جدول دوره ساخت و سبک معماری مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان

ردیف	نام مسجد	دوره ساخت مسجد	سبک معماری
۱	مسجد جامع یزد	ساسانیان (ساختمان آتشکده)	آذری
۲	مسجد امام اصفهان	صفویه	اصفهانی

گنبدهای دو مسجد

تصویر ۶- گنبد مسجد امام اصفهان، (انصاری، ۱۳۸۹: ۱۵۷)

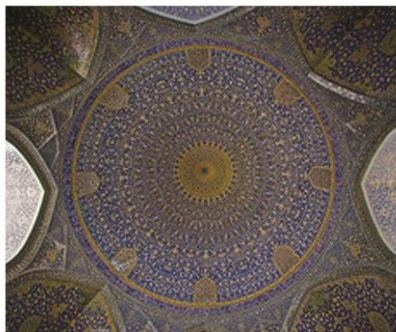

تصویر ۷- گنبد مسجد جامع یزد (خادم زاده، ۱۳۸۴: ۸۶)

۲- جدول گنبدهای مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان

زیر گنبدهای دو مسجد

ردیف	نام مسجد	نوع گنبد	مدل گنبد	نوع نقوش کار شده	رنگ‌های به کار رفته در گنبد	معماران گنبد
۱	مسجد جامع یزد	دو پوسته‌ی گسسته	گنبدناری به گونه شبدری تند	طرح صابونکی معلقی	آبی تیره-زرد طلایی- سفید-آبی روشن	استاد سعد کدوک یزدی
۲	مسجد امام اصفهان	دو پوسته‌ی گسسته	گنبدناری	اسلیمی تودرتو	آبی تیره-زرد طلایی- سفید-سبز	استاد فریدون نائینی

تصویر ۸- زیر گنبد مسجد جامع یزد ماخذ (سایت اینترنتی www.lastsecond.ir)

تصویر ۹- زیر مسجد امام اصفهان، ماخذ: نگارنده

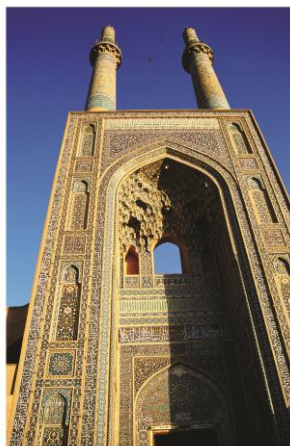
۳-جدول زیر گنبد های مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان

ردیف	نام مسجد	نوع نقوش کار شده	رنگ های به کار رفته در گنبد	نوع کاشی
۱	مسجد جامع یزد	نقش هندسی ساده (ستاره و شمشه تودرتو)	آبی تیره-زرد طلایی - آبی روشن	معرق
۲	مسجد امام اصفهان	اسلیمی تودرتو (ترنجی عظیم نظیر نقش بیشتر قالی های شمال غربی ایران)	آبی تیره-زرد طلایی	معرق

سردر ورودی دو مسجد

تصویر ۱۰- سردر ورودی مسجد امام اصفهان، (بلانت، ۱۳۸۴: ۲۸۴)

تصویر ۱۱- سردر ورودی مسجد جامع یزد (سایت اینترنتی www.lastsecond.ir)-

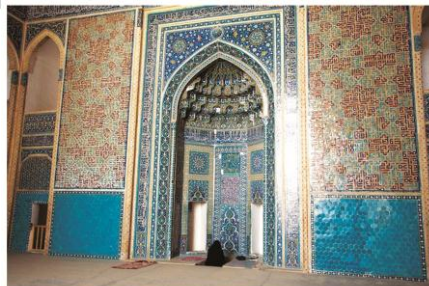

۴-جدول سردر ورودی مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان

ردیف	نام مسجد	نوع نقوش کار شده	نوع تزیینات	رنگ‌های به کار رفته در گنبد
۱	مسجد جامع یزد	تلفیقی از نقوش اسلیمی و هندسی-دارای ستاره هشت پر که حواشی آن نقوش اسلیمی زیبایی با گل‌های سفید و حنایی و شاخ و برگ آبی-نقوش کتیبه-نقوش ۷۲ پر	کاشی معرق-مقرنس	آبی تیره-زرد طلایی-آبی فیروزه ایی-سفید-حنایی
۲	مسجد امام اصفهان	اسلیمی تودرتو- نقوش کتیبه اشعار فارسی سروده واهب به خط نستعلیق	کاشی معرق و کاشی هفت رنگ-مقرنس	آبی تیره-زرد طلایی-آبی فیروزه ایی-سفید

تصویر ۱۲- محراب مسجد امام اصفهان، (ماخذ: نگارنده)

تصویر ۱۳- محراب مسجد جامع یزد، ماخذ (سایت اینترنتی www.lastsecond.ir)

۵- جدول محراب مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان

ردیف	نام	نوع نقوش کار شده	نوع تزئینات	رنگ‌های به کار رفته در گنبد
۱	مسجد جامع یزد	تلفیقی از نقوش اسلیمی ساده و محراب مانند و هندسی-نقش گوی مانند بالای محراب در مرکز گوی نقش شمشه ده پرکار شده و در امتداد ستاره پنج پر -بالای محراب نقوش کتیبه کلمه الله در سمت راست و کلمه اکبر در سمت شب به خط ثلث-	کاشی معرق-مقرنس	آبی تیره-زرد طلایی-آبی فیروزه ایی-سفید-حنایی-کرم
۲	مسجد امام اصفهان	نقوش اسلیمی-شامل گل و شاخه و برگ	کاشی هفت رنگ	آبی تیره-سبز

نتیجه گیری

با ورود اسلام به ایران تغییراتی در هنر ایرانی بوجود آمد. ارتباط بین هنر و دین در طول دوران اسلامی بیش از هر زمان دیگر شکوفا شد. مسجد محلی برای عبادت مسلمانان و تبلیغ دین به وجود آمد. و برای روح بخشی به آن از تزئینات استفاده شد. یکی از انواع تزئینات کاشی می باشد. نقشهای استفاده شده بر روی کاشیها شامل نقوش هندسی، نقوش حیوانی و انسانی، نقوش هندس و نقوش گیاهی و نقوش کتیبه ایی می باشد. نقوش حیوانی و انسانی به علت ممنوعیت اسلامی فقط در کاخ ها و بدور از چشم استفاده شد و محدود گردید. بر خلاف آن نقوش هندسی و نقوش گیاهی که این نقوش قبل از اسلام نیز وجود داشت و در پس از ورود اسلام توسعه یافت بسیار مورد استفاده قرار گرفت. در مسجد امام اصفهان بیشترین نقوش به کار رفته در آن نقوش اسلیمی است که با ظرافت استفاده گردید. نوع کاشی های استفاده شده در بیرون مسجد کاشی هفت رنگ و معرق می باشد. ولی کاشیهای داخل مسجد فقط از نوع هفت رنگ می باشد. نقوش کتیبه نیز در قسمتهایی از مسجد استفاده شده است. و در مسجد جامع یزد بیشترین نقوش استفاده شده نقوش تلفیقی هندسی و اسلیمی می باشد. نقوش کتیبه نیز در آن استفاده شده است. در تزئین مسجد از کاشی معرق استفاده شده است. در این مقاله نقوش از نظر نوع و رنگ قسمتهای گنبد، سقف گنبد، سردر ورودی و محراب دو مسجد مورد بررسی قرار گرفته اند.

منابع و مآخذ

- آژند، یعقوب، ۱۳۹۱، هنر و معماری اسلامی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات اوقاف
- بلیک، استیون پی، ۱۳۸۸، نصف جهان، ترجمه محمد احمدی نژاد، تهران، نشر خاک
- بلانت، ویلفرد، ۱۳۸۴، اصفهان مروارید ایران، ترجمه محمد علی موسوی فریدونی، تهران، نشر خاک
- پیرنیا، محمد کریم، ۱۳۸۷، سبک معماری ایرانی، تهران، سروش
- تاجبخش، احمد، ۱۳۷۸، تاریخ صفویه، ج ۲، شیراز، نوید شیراز
- حسینی، سید هاشم، ۱۳۹۳، تحلیل جنبه‌های نمادین شیعی در تزیینات مسجد جامع یزد، فصلنامه علمی-پژوهشی نگره، شماره ۳۳، ۲۹-۴۳
- خادم زاده، محمد حسن، ۱۳۸۴، مساجد تاریخی شهر یزد، تهران، گنجینه چاپ تهران
- فلاح فر، سعید، ۱۳۷۹، فرهنگ واژه‌های معماری سنی ایران، تهران، شابک
- گرابر، اولک/اتینگهاوزن، ریچارد، ۱۳۷۶، تاریخ هنر ایران، ج ۶ (هنر اموی و عباسی)، ترجمه یعقوب آژند، تهران، مولی
- مجرد تاکستانی، اردشیر، ۱۳۹۲، شیوه تذهیب، تهران، سروش
- مکی نژاد، مهدی، ۱۳۸۸، تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی-تزیینات معماری، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
- وایه، گاستون، ۱۳۶۵، هنر اسلام در سده‌های نخستین، ترجمه رحمان ساروجی، تهران، بی جا
- مقبلی، آناهیتا، میرفخرایی، وحیده، ۱۳۹۳، هندسه نقوش، فراگیری اصول، اسان و کاربردی و تفهیمی هندسه ترسیمی، تهران، فخر کیا